Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)
(2023), 16(63), 785-799
Özgünlük kontrolü intihal.net Authenticity process
DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh.67703
Makale türü: Araştırma makalesi **Article type:** Research article
Geliş tarihi 14.01.2023 Submitted date
Kabul tarihi 15.04.2023 Accepted date
Elektronik yayın tarihi 30.04.2023 Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information
Kıralp, Ş. (2023). Demokrat Parti Döneminde ABD'ye Bağımlılık ve Moskova'nın Türkiye'ye Yardım Teklifi. *Journal of History School*, 63, 785-799.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ABD'YE BAĞIMLILIK VE MOSKOVA'NIN TÜRKİYE'YE YARDIM TEKLİFİ

Şevki KIRALP[1]

Öz

Bu çalışma literatürde henüz yeterince ele alınamamış olan bir konuyu, Moskova'nın Adnan Menderes hükümetine 1956 yılında yaptığı ekonomik yardım teklifinin Washington tarafından nasıl algılandığını ve bu algının Washington'un Türkiye politikasını nasıl etkilediğini aydınlatmaya çalışmıştır. Çalışma nitel ve tarihsel bir metodoloji takip ederek belge analizi yöntemiyle veri toplamıştır. Çalışma veri toplarken Türk gazetelerinin (Milliyet, Akşam ve Cumhuriyet) ve ABD'de yayınlanan New York Times gazetesinin arşivlerinden, Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazetesi arşivlerinden, BM arşivlerinden ve ABD'nin CIA ve *State Department* (Devlet Departmanı) arşivlerinden yararlanmıştır. Çalışmanın bulguları DP'nin iktidara gelir gelmez hızlı büyüme politikalarını devreye koyduğunu, geçici bir süreliğine ekonomiyi büyütmekte ciddi bir başarı sağladığını, ancak Türkiye'nin o yıllarda ithalatta dış yardımlara bağımlı yapısının sürdürülebilir olmadığını göstermektedir. 1954 yılındaki kuraklık Türk ekonomisini döviz kıtlığıyla karşı karşıya bırakmış, DP çıkış yolu olarak Washington'dan 300 milyon dolarlık ekonomik yardım talep etmiştir. Washington bu talebi defalarca reddetmiş, 1956 yılında ise Moskova DP'ye yardım teklifinde bulunmuştur. Çalışmanın bulguları ışığında Washington önceleri Türkiye'nin bu teklifi kabul edebileceğine ihtimal vermemiş, fakat 1958'de bunun aksine kanaat getirince müttefikini kaybetmemek ve bunun yaratacağı zincirleme etkiden kaçınabilmek için Ankara'nın yardım talebine nihayet olumlu yanıt vermiştir. Çalışmanın ulaştığı bir diğer sonuç, DP döneminde Türkiye'nin ekonomik yardım konusunda ABD'nin tekelinde kalmanın sorunlu olduğunu, ABD'nin ise Türkiye'nin "Moskova ile ilişkilerini geliştirme" kozunu oynayabileceğini deneyimlemiş olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kıtlığı, Bağımlılık, Ekonomik Yardım, Menderes.

[1]Doç. Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, skiralp@ciu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1969-2257.

Dependence on US-aid and Moscow’s Assistance Offer to Türkiye in the Democratic Party Era

Abstract

This study tried to illuminate an issue that has not yet been adequately addressed in the literature, how Moscow's economic aid offer to the Adnan Menderes government in 1956 was perceived by Washington and how this perception affected Washington's policy on Türkiye. The study gathered data by document analysis method, following a qualitative and historical methodology. It benefited from the archives of Turkish newspapers (Milliyet, Aksam and Cumhuriyet) and that of the New York Times published in the USA, the archives of the Official Gazette of the Republic of Türkiye, the UN archives and the CIA and State Department archives of the USA. The findings of the study demonstrate that the DP implemented rapid growth policies as soon as it came to power, achieved significant success in growing the economy for a temporary period. Nevertheless, Türkiye's dependence on foreign aid for imports was not sustainable. In 1954, a drought, coupled with a shortage of foreign currency hit the Turkish economy, and the DP demanded 300 million dollars of economic aid from Washington as a way out. Washington repeatedly rejected this request, and in 1956 Moscow offered assistance to the DP. In the light of the findings of the study, Washington at first did not believe that Türkiye would accept this offer. Nonetheless, when it had a different impression in 1958, Washington finally responded positively to Ankara's request for help in order not to lose its ally and to avoid the chain effect this could cause. Another conclusion reached by the study is that during the DP period, Türkiye experienced that the USA monopoly on economic aid was problematic, while the USA experienced that Türkiye could play the trump card of "developing its relations with Moscow".

Keywords: Foreign Currency Shortage, Dependency, Economic Assistance, Menderes.

GİRİŞ

Türkiye, DP’nin (Demokrat Parti) 1946 yılında kurulması ve genel seçimlerde CHP’ye (Cumhuriyet Halk Partisi) rakip olmasıyla birlikte çok-partili siyasal yaşama geçmişti. DP’nin amacı, CHP’nin ekonomide uyguladığı devletçi bariyerleri kaldırarak liberal ekonomiye geçiş sağlamaktı. DP, 1950 seçimlerini büyük bir zaferle kazanarak iktidara gelmiş, sonrasındaki 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanarak Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanlığı ve Adnan Menderes’in Başbakanlığında ülkeyi 10 yıl boyunca yönetmişti. Üretimde özel sektörün önünü açan DP, yabancı yardımların da katkısıyla iktidardaki ilk üç yılında Türk ekonomisinin ciddi bir hızla büyümesini sağlamış, fakat 1954 yılında kuraklık ve döviz kıtlığı ve üretimin azalması gibi birbiriyle bağlantılı sorunlar ülke ekonomisini darboğaza sokmuştur. Türkiye’nin 1954 yılında içine düştüğü ekonomik darboğazdan çıkış için Washington’dan 300 milyon dolarlık

ekonomik yardım talebinde bulunan DP hükümeti muhatabından sürekli olarak olumsuz cevap almıştı. 1956 yılında SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) Türkiye'ye yardım teklifinde bulunmuş, ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ise Ankara'nın talep ettiği yardımı nihayet 1958 yılında yapmıştı. DP dönemi literatürde pek çok yönüyle ele alınmış bir konu olmasına rağmen, literatür Washington'un Türkiye'ye bu yardımı yıllarca beklettikten sonra neden 1958 yılında yaptığının üzerinde yeterince durmuş değildir. Buna ilaveten, Moskova'nın yardım teklifi ile Washington'un tavrı arasındaki ilişki de Washington'un Türkiye'nin bu teklifi kabul edip etmeyeceğine dair öngörüleri bağlamında literatür tarafından yeterince sorgulanmamıştır. Bu çalışma, DP döneminde (1950-1960) Türk ekonomisinin genel özelliklerine, bu özellikler çerçevesinde nasıl sorunlar yaşadığına ve bu sorunlar karşısında Ankara'nın Washington'dan ne beklediğine odaklanmıştır. Çalışma bunun yanında Moskova'nın Türkiye'ye yaptığı yardım teklifinin Washington tarafından nasıl algılandığı ve bu algının Washington'un Türkiye'ye olan tavrını nasıl etkilediği hususunu aydınlatmaya özel önem atfetmektedir. Çalışmanın aydınlatmayı hedeflediği hususların araştırılabilmesi için aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1-) DP döneminde Türk ekonomisinin genel yapısı nasıldı?

2-) DP döneminde Türk ekonomisi hangi sorunlarla karşılaştı ve bu sorunların çözümüne dair Ankara Washington'dan ne bekledi?

3-) Moskova'nın Türkiye'ye yardım teklifi ile Washington'un DP'ye istediği yardımı yapması arasında bir ilişki var mıydı?

LİTERATÜR

1960 darbesinin Ankara'nın "Moskova'ya yaklaşmasından" ve SSCB'den ekonomik yardım alma olasılığından rahatsız olan ABD tarafından planlandığı iddiaları bir tür "mit" haline gelmiş olmakla birlikte, literatürde bu iddiaları doğrulayacak nitelikte kanıtın bulunmadığı noktasında bir fikir birliği mevcuttur (Hale, 2000; Zürcher, 2003; Çakır, 2015; Erhan, 2019; Abou-El-Fadl, 2019). DP dönemini inceleyen çalışmalarda ağır basan eğilimlerden biri bu partinin siyasal ideolojisi ele alarak CHP'den nasıl bir vizyonlar farklılaştığını incelemek olmuştur. Lewis (1961), Akşin (2008), Ahmad (2007), Baytal (2007), Eroğul (2009), VanderLippe (2012), Takım (2012), Çavdar (2013), Boratav (2015), Sungur (2016) ve Citino (2017) gibi yazarlar DP'nin CHP tarafından uygulanan laiklik politikalarını gevşetmek ve planlı (devletçi) ekonomiden uzaklaşarak piyasa ekonomisinin önünü açmak vizyonuna sahip olduğunu ortaya

koymaktadırlar. Bu yazarların çalışmalarında DP'nin iktidara gelişinde halkın tek-parti dönemi karşısında yaşadığı yılgınlığın yanı sıra, tarım üretimini kontrol eden büyük toprak sahiplerinin CHP'nin gündeme getirdiği "toprak reformuna" muhalefetiyle kentlerde filizlenmeye başlayan burjuvazinin liberalizm özlemi de önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmaların altını çizdiği diğer bir husus ise, 1950-1953 döneminde ABD yardımları ve elverişli hava koşullarının Türk ekonomisinde geçici bir büyüme sağladığı ancak 1954 yılındaki kuraklıkla birlikte Türk ekonomisinin döviz kıtlığıyla birlikte üretim, ihracat ve ithalattaki azalma ile ciddi bir darboğaza girdiğidir. Bu çalışmalar Marshall Yardımı, tarımda makineleşme ve elverişli hava şartları neticesinde Türkiye'nin tarım üretimini 1950-1953 arası dönemde neredeyse rekor seviyesinde büyüttüğünü, ancak enflasyonun bu yıllara kıyaslandığı zaman 1954-1960 arasında %300 civarında arttığını saptamıştır. Ayrıca bahse konu çalışmalara göre enflasyon 1954 sonrasında %300 civarında artış göstermiştir. 1950-1953 döneminde Türkiye'nin yıllık büyüme hızı %11 ortalamasının üzerindeyken bu oran 1954-1960 dönemi için %4 ortalamasına bile ulaşamamıştır. Bu çalışmalar, DP'nin yabancı yardım talepleri, yabancı sermayeyi teşvik hamleleri ve Petrol Kanunu gibi reformlar vasıtasıyla döviz kıtlığıyla mücadele etmeye çalıştığı ancak ülkeye döviz getirmeyi başaramadığı bulgularına da sahiptir.

DP dönemini Soğuk Savaş koşullarının derinlemesine analizleriyle ele alan Hale (2000), Akıncı ve Usta (2016), Oran (2019), Erhan (2019), Bezci (2019), Tellal (2019), Yorgancıoğlu ve Kıralp (2019) ve Abou-El-Fadl (2019) gibi yazarlar SSCB'nin Türkiye'ye Kars'ı, Ardahan'ı ve Boğazları talep ederek yönelttiği yayılmacı tehdit karşısında toprak bütünlüğü ve güvenliği için Batı kampına katılmak zorunda kaldığı konusunda hemfikir olmuştur. Bu çalışmalarda Türk ordusunun Kore Savaşı'na katılmasının Türkiye'ye NATO (*North Atlantic Treaty Organisation*-Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) üyeliğinin kapısını açtığı ortaya konmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmalarda NATO üyeliğinin gerek ABD'nin talepleri gerekse de DP'nin Batı yanlısı vizyonu nedeniyle Türkiye'nin dış politikadaki hareket kabiliyetinin ciddi biçimde sınırlandırdığı argümanı belirginleşmektedir (Bezci'nin kanaati bu genel tablodan farklıdır). Bu çalışmalarda NATO üyesi olan Türkiye'nin hem dış politikasını büyük ölçüde ABD ekseninde tasarlamaya hem de SSCB ile ilişkilerini kendisi lehine geliştirebileceği pek çok olanaktan mahrum kalmaya ittiği görüşü ön plana çıkmaktadır. Ankara'nın ekonomik yardım talebi karşısında Washington'un Türk ekonomisini istikrarsız bularak yardım teklifini geri çevirdiğini ve "tasarruf tedbiri almayı" tavsiye ettiğini saptayan bu çalışmalar, Türkiye'nin jeostratejik öneminden ötürü ABD'nin ekonomik yardım konusunda cömert davranacağını uman DP hükümetinin pek çok kez hayal kırıklığı yaşadığına dikkat çekmiştir.

Bu çalışmalarda NATO üyeliğinin Türkiye'yi SSCB yayılmacılığı karşısında emniyete aldığının yanı sıra, ABD yardımlarının Türk ekonomisinin büyümesinde ve Türk ordusunun güçlenmesinde önemli katkısı olduğu da ortaya konmuştur. Buna ilaveten bu çalışmalar NATO üyeliğinden ötürü Türkiye'nin DP döneminde Sovyet yardımından yararlanamadığının altını çizmiştir. Bu çalışmalara göre DP döneminde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler oldukça asimetrik olup Washington, Türkiye'nin ekonomik bağımlılığından dolayı Ankara'nın ekonomi politikaları üzerinde ciddi biçimde söz sahibi hale gelmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışma nitel ve tarihsel bir metodoloji izleyerek doküman analizi yönteminden yararlanmıştır. Çalışma DP döneminde (1950-1960) Türk ekonomisinin genel özelliklerini, bu özelliklerin yarattığı sorunları, bu sorunlar karşısında ABD'den ne beklendiğini ve Moskova'nın Türkiye'ye yaptığı yardım teklifinin Washington'un Türkiye'ye yardım konusuna yaklaşımı üzerinde yarattığı etkiyi aydınlatmaya çalışmaktadır. Çalışma elektronik ortamda erişim imkânı tanıyan, DP dönemi yıllarına (1950-1960) ait Türk gazetelerinden (Milliyet, Akşam ve Cumhuriyet), ABD gazetesi *New York Times*'tan, Türk resmî gazetelerinden, BM (Birleşmiş Milletler) veri tabanından ve resmî ABD arşivlerinden (CIA ve *State Department* veri tabanları) yararlanmıştır. Çalışma bu veri tabanlarında mevcut olan gazete ve belgeleri içerik esasına göre taramış, Türkiye'nin ithalatı, ihracatı, ABD'den yardım talebi, ABD'nin bu talebe yaklaşımı ve SSCB'nin Türkiye'ye yardım talebi içeriğine sahip belgeleri tespit ederek seçmiştir. Çalışma bunun yanında bu veri tabanlarında "ABD/Amerikan", Washington, "yardım", "ekonomi", "ithalat", "ihracat", "Sovyetler Birliği", "Moskova", "DP", "kuraklık" ve "Menderes" gibi anahtar sözcüklerden yararlanarak arama yapmıştır. Çalışma, doküman analizi yönteminde *cross-check* (çapraz kontrol) olarak bilinen ilkeye de başvurmuş, veri toplarken Türkiye ve ABD menşeli kaynakların sağladığı bilgileri mümkün mertebe birbirleriyle karşılaştırarak teyit etmeye çalışmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Çalışmada daha önce de ifade edildiği üzere, bu çalışma güçlü ve zayıf yanlarıyla birlikte DP döneminde Türk ekonomisinin genel özelliklerini ve bu özelliklerden dolayı yaşadığı sorunları, yaşadığı sorunları çözmek için ABD'den talep ettiği yardımı ve Moskova'nın Türkiye'ye sunduğu yardım teklifinin Washington tarafından nasıl algılandığını aydınlatmaya çalışmıştır. Çalışma bu doğrultuda

Türkiye'nin bahse konu ekonomik bağımlılığının teknik nedenlerini saptamaya çalışmıştır. Literatürde giriş bölümünde izah edilen boşluğu doldurmaya dönük olarak ise, çalışma Washington'un 1958 yılında Türkiye'nin yardım talebini nihayet kabul etmesi ile Moskova'nın 1956'daki teklifi arasında bir bağlantı olup olmadığını sorgulamıştır. Çalışmanın bulgusu böyle bir bağlantının mevcut olduğu, Washington'un Türkiye'nin Sovyet yardımını kabul etmesinin yaratacağı büyük ölçekli sorunlardan endişe ederek yardımı kendisi yapmayı uygun bulduğu yönündedir.

Türk ekonomisi ve DP'nin yardım talebi

Elde edilen veriler ışığında, DP göreve gelir gelmez derhal "hızlı kalkınma" politikalarını devreye koymuştu. Örneğin, 1953 yılında hazırlanmış, 1950-51 dönemini ele alan bir BM raporuna göre, DP alışılagelmedik kadar hızlı biçimde büyümeyi öngörüyordu. İktidara geldiği ilk yıldan itibaren tarım üretimi ve ihracatını gözle görülür biçimde artırmayı da başarmıştı. Fakat, "*yabancı yardımların ithalatı artırması sayesinde"* Türkiye'nin üretim kapasitesi her zaman sürdürülebilir olmayacak yapay bir artış göstermişti (UN, 1953). 1954 Ocak'ında Milliyet gazetesinde yayınlanan, ABD Tarım Bakanlığı'nın hazırladığı bir rapora göre, Türkiye 1953 yılında 433 bin balya pamuk ihraç ederek o yıl pamuk ihracatında dünya dördüncüsü olmuştu (Milliyet, 2 Ocak 1954, s.1). Elbette, ithalatın yabancı yardıma dayalı olarak sürdürülmesi oldukça zordu ve bahse konu döneme ait ithalat-ihracat verileri incelendiği zaman Türkiye'nin Batılı ortaklarından yüksek maliyetli sanayi makineleri ve motorlu taşıtlar ithal ederken onlara düşük maliyetli tarım ürünleri ve ham maddeler ihraç ettiği görülmektedir. Bu durumun Türkiye'nin dış ticaret dengeleri açısından arzu edilebilir bir durum olmadığı ortadadır. Örneğin, Milliyet gazetesinde yayınlanan 1952 Eylül'üne ait bir habere göre, 1952 yılının ilk yarısında Türkiye'nin ABD'den ithal ettiği sanayi makinelerinin tutarı 22 buçuk milyon dolarken İngiltere ve Batı Almanya'dan ithal ettiği makinelerin toplam maliyeti 125 buçuk milyon dolardı (Milliyet, 6 Eylül 1952, s.2). Öte yandan, 1952 yılının ilk yarısında ABD'nin tükettiği toplam krom özlerinin yarısından fazlası Türkiye'den ithal edilmiş durumdaydı ve bu krom özlerinin değeri dokuz milyon dolardı (Milliyet, 4 Eylül 1952, s.7). Bu veriler ışığında, daha ekonomik krizin yaşandığı 1954 yılından önce, Türkiye dış ticaret dengesizlikleri ve ithalatta yabancı yardıma bağımlılık gibi sorunların pençesindeydi.

Türkiye'nin 1954 sonrasındaki ekonomik darboğazını inceleyen, 1956 Şubat'ında hazırlanmış bir CIA (*Central Ingelligence Agency*-Merkezi İstihbarat Teşkilatı) raporuna göre, "*1954 yılında Türkiye'nin kişi başına düşen milli geliri Yunanistan'a eşit olup 200 dolardı"* ve bu miktar "*Orta Doğu ülkelerinin*

çoğunun ilerisinde olmakla birlikte çoğu Batı ülkesinin, örneğin 395 dolarlık kişi başına düşen milli gelire sahip İtalya'nın oldukça gerisindeydi". Bahse konu rapora 1954 yılındaki kuraklık Türk ekonomisine ciddi biçimde zarar vermişti ve Türkiye ciddi bir döviz kıtlığı yaşamaktaydı. Rapor Türkiye'nin *"ithalata dayalı bir ekonomiye"* sahip olduğunu, yani üretim kapasitesinin çok sınırlı olduğunu ve krizden çıkmak için *"para birimini devalüe etmesi gerektiğini"* ifade etmişti (CIA, NIE/33-56, 21 Şubat 1956). DP döviz kıtlığına çözüm bulabilmek için yabancı sermaye çekmeye çalışmıştı. DP 1954 Ocak'ında yabancı sermayeyi teşvik için çıkardığı kanunla yabancı yatırımcılara oldukça cazip olanaklar sağlamış (Akşam, 19 Ocak 1954, s.1), Türk yatırımcıların yararlandıkları tüm haklardan ve vergi muafiyetlerinden yararlanmak gibi fırsatlar sunmuştu (Resmî Gazete, 23 Ocak 1954). Öte yandan, DP'nin çıkardığı "petrol kanunu" (Resmî Gazete, 16 Mart 1954) da yabancı sermaye için cazip olarak değerlendirilebilirdi. DP aldığı bu önlemlere ilaveten Washington'dan 300 milyon dolarlık yardım talep etmiş ancak olumlu bir cevap alamamıştı. DP bunun üzerine 1954 Mart'ında IBRD'nin (*International Bank for Reconstruction and Development*-Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) Türkiye misyonunu kapatmış, New York Times gazetesi bunun *"ekonomi politikaları üzerindeki çetin anlaşmazlıklardan"* kaynaklandığını savunmuştu (New York Times, 21 Mart 1954, s.1). IBRD'nin Türkiye'den uzaklaştırılmasını Washington'a "diş göstermek" mahiyetinde bir adım olarak yorumlamak yerinde olur.

1955 Nisan'ında hazırlanan bir CIA raporuna göre, ekonomik yardım talepleri reddedilen Menderes derin bir düş kırıklığı yaşamaktaydı. Bu rapora göre Menderes ABD diplomatlarına Washington'un Türkiye'ye yardım etmekte gönülsüz olduğunu ve Türkiye'nin "*ABD yardımı olmadan da başının çaresine bakabileceğini*" ifade etmişti. Rapor ayrıca Menderes'in, ABD'den "*sadece eleştiri ve enflasyon konusunda yakınma*" duyduğunu söylediğini, Washington'u ise "*Türkiye'nin SSCB karşısındaki önemini kavramamakla itham ettiğini"* bildirmişti (CIA, CIB/94-15, 23 Nisan 1955). Fakat Washington Türkiye'ye istediği miktarda ekonomik yardım göndermemekte diretmişti. 1955 Temmuz'unda ABD Devlet Departmanı (State Department) Türkiye'deki Büyükelçiliğe gönderdiği telgrafta "*Türkler eğer halen daha yüklü miktarda bir Amerikan yardımı elde edeceklerini umuyorlarsa bu onların gerçekçilikten tamamen uzak olduğunu göstermektedir*" ifadesini kullanmıştı (FRUS, 2 Temmuz 1955). Toplanan veriler ve elde edilen bulgular ışığında, Türkiye DP döneminin ilk üç yılında kaydettiği büyümeyi ithalatta yabancı yardıma olan bağımlılığı, üretim kapasitesinin sınırlılıkları ve kuraklık nedeniyle sürdürememişti. DP bu sorunları ABD'den yüklü miktarda yardım talep ederek aşmayı planlamıştı. Washington Menderes'in istediği miktarda bir yardıma sıcak

bakmazken Türk lirasının devalüe edilmesi gerektiğini savunuyor, Menderes ise ABD'ye Türkiye'nin önemli bir müttefik olduğunu göstererek ekonomik yardımı elde etmeyi amaçlıyordu. Moskova'nın Türkiye'ye yaptığı yardım teklifi ise bu anlaşmazlıklara yeni boyutlar katmıştı.

Washington'un gözünde Türkiye'ye Rus teklifi

1956 yılında Moskova'nın Türkiye'ye yardım teklifinde bulunmasıyla, ABD'nin Türkiye'nin yardım talebine olan yaklaşımı yeni bir boyut kazanmıştı. Washington bir yandan Türkiye'nin yardım taleplerini reddediyor, diğer yandan ise Ankara'nın Moskova'dan yardım alıp almayacağını yakından takip ediyordu. Türkiye'nin SSCB'den ekonomik yardım alması o günün şartlarında NATO içerisinde çok ciddi bir çatlamanın belirtisi olacaktı ve bu ABD açısından kabul edilebilir değildi. 1956 Şubat'ında hazırlanan bir CIA raporunda DP'nin "*ekonomik kalkınmayı hızlandırmadaki ısrarı hem Türk ekonomisini zora sokmuş hem de ihtiyatlı bir seyirden yana olan ABD, IBRD ve OEEC* [Organization for European Economic Cooperation-Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü] *ile ciddi anlaşmazlıklara"* sebebiyet vermişti. CIA Türkiye'nin hızlı kalkınma projesinin Sovyetlerin yardım teklifini cazip hale getirebileceğini öngörse de bunun "*ABD yardımlarını tamamen kaybetmek anlamına geleceği için yüksek bir olasılık olmadığını*" ifade etmişti (CIA, NIE 33-56/21 Şubat 1956). Kısa bir süre sonra hazırlanan bir diğer CIA raporu "*Menderes'in kamuoyu baskısının da etkisiyle, ülkenin ekonomik durumundan dolayı Sovyetlerin yardım teklifini değerlendirebileceğinden"*, Moskova'nın ise Türkiye'nin ekonomik sıkıntılarını Batı ittifakını sarsmak için *"bir fırsat olarak"* gördüğünden bahsetmişti (CIA, CIB/103-17, 13 Nisan 1956). Menderes kendisini oldukça zor bir durumda bulmuştu. ABD'den talep ettiği yardımı alamamış, NATO üyeliğinin getirdiği sorumluluk nedeniyle Moskova'nın yardım teklifini değerlendirememiş ve Washington karşısında da zan altında kalmıştı. Fakat Sovyet yardımı kısa bir süre sonra DP'nin ABD'ye karşı oynayabileceği bir koz haline gelecekti.

CIA 1957 Ağustos'una ait bir raporunda bu kez DP'nin ancak "*Türk ekonomisinin sancılarını giderecek miktarda Sovyet yardımı alabileceğini*," Sovyet yardımının daha ziyade Türkiye'nin ABD'ye karşı oynadığı bir "*pazarlık kozu"* işlevi gördüğünü ifade etmişti (CIA, CIB/136-27, 1 Ağustos 1957). Ankara-Washington arasında oynanan bu "oyundaki" esas kırılma noktası ise 1958 yılı olarak görülmektedir. 10 Haziran 1958'de hazırladığı bir raporda CIA Türkiye'nin "*Moskova'nın ağına düşmesinin*" bölgedeki pek çok ülkeye kötü örnek olacağını ve bunun zincirleme etkiler yaratarak çok sayıda ülkeyi SSCB'den yardım almaya sürükleyebileceğini öngörmüştü. Bu rapor Türk hükümetinin döviz kıtlığı ve yıllardır devam eden kriz nedeniyle çaresiz

olduğunu ve "*Batı'dan yardım gelmeyecekse muhtemelen Sovyet yardımının yaratacağı güvenlik sorunlarını enine boyuna tartmayan Türk liderlerin 300 milyon dolar tutarındaki Sovyet yardımını kabul edebileceğini"* iddia etmişti (CIA, CIB/19-35, 10 Haziran 1958). Bu raporun ve "Türkiye'nin Moskova'nın ağına düşeceği" endişelerinin Washington'un tavrını etkilediğine dair ciddi bulgular mevcuttur çünkü Washington kısa bir süre sonra Ankara'nın yardım teklifini kabul etmişti.

Menderes Temmuz ayında nihayet ABD ve Batı'dan talep ettiği yardımı almış ve bunun karşılığında uzun yıllardır atmamakta direndiği bir adımı atmaya, Türk lirasını devalüe etmeye razı olmuştu (FRUS, 30 Aralık 1958). Türk hükümeti ile IMF ve OEEC arasında 31 Temmuz 1958'de varılan anlaşma uyarınca Türkiye'ye toplam 359 milyon dolarlık yardım yapılacak ve 1958 Kasım'ına ait bir *State Department* raporuna göre bunun 234 milyon dolarlık kısmı ABD tarafından sağlanacaktı (FRUS, 19 Kasım 1958). DP hükümetinin 27 Mayıs 1960'ta askeri bir darbeyle devrilmesi sonrasında, SSCB MBK (Milli Birlik Komitesi) hükümetine de ekonomik yardım teklifinde bulunmuştu. 1960 Temmuz'una ait bir CIA raporuna göre MBK de DP kadar Rus-karşıtıydı, ancak sınırlı oranda bir Sovyet yardımını kabul edebilirdi. CIA, MBK hükümetinin bazı yetkililerinin Washington'u ekonomik yardım konusunda daha istekli davranmaya itmek için Sovyetlerin yardım çağrısına atıfta bulunduklarını kaydetmekteydi (CIA, NIM/33-60, 19 Temmuz 1960). Washington DP ile yaşadığı deneyim neticesinde Ankara'nın ideolojik olarak anti-Komünist ve anti-Sovyet olduğunu ancak ekonomik yardım konusunda "Sovyet kozunu" oynayarak daha ikna edici olabileceğini fark etmişti. Türkiye ise ekonomi alanında Batı'nın tekelinde kalmanın sağlıklı bir durum olmadığını görmüştü. Öte yandan, Washington'un Ankara'nın yardım talebini nihayet kabul etmesi ekonomik olmaktan ziyade siyasi bir karar olarak görünmektedir. Çünkü Washington'un temel endişesi Türkiye'nin Sovyet yardımı almasının pek çok ülkeye örnek olarak Batı'nın dostlarını Sovyetlerin pençesine düşüreceğidir.

SONUÇ

Bu çalışma DP döneminde Türk ekonomisinin genel yapısını, bu yapının yarattığı sorunları ve bu sorunlar karşısında DP'nin Washington'dan beklediği ekonomik yardımı incelemiş, Moskova'nın Türkiye'ye yardım teklifinde bulunmasının Washington tarafından nasıl algılandığını ve ABD'nin Türkiye'ye yönelik tavırlarını nasıl şekillendirdiğini mercek altına almıştır. Çalışma, ele aldığı yıllarda DP'nin hızlı biçimde kalkınma ve ekonomiyi hızlıca büyütme siyasetleri uyguladığını saptamıştır. Düşük maliyetli tarım ürünleri ve ham maddeler ihraç

ederek yüksek maliyetli sanayi ürünleri ithal eden Türkiye'nin ciddi bir dış ticaret dengesizliğiyle karşı karşıya olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen veriler ve bulgular ışığında bu dış ticaret dengesizliği ve ithalatta dış yardımlara olan bağımlılığın sürdürülebilir olmaktan uzak bir yapı yarattığını saptamıştır. Çalışmanın ulaştığı sonuçlara göre 1954 yılında birbirini tetikleyen kuraklık ve döviz kıtlığı gibi sorunlar Türk ekonomisini ciddi bir darboğaza itmiştir. DP, ABD'den yüklü miktarda yardım talep ederek bu darboğazdan kurtulmayı ve ekonomik büyümeyi sürdürmeyi amaçlamıştır. Türkiye'nin hızlı büyüme ve hızlı kalkınma vizyonlarını benimsemeyen Washington ise bu talepleri geri çevirmiştir.

Çalışma bunun yanında Ankara-Washington ilişkilerini yıpratmakta olan ekonomik yardım konusunun Sovyetler Birliği'ne önemli bir koz verdiği ve Moskova'nın Türkiye'ye ekonomik yardım teklifinde bulunarak NATO içerisinde bir kaynamayı tetiklemeye çalıştığı sonucuna ulaşmıştır. DP bu noktada kendisini "eli kolu bağlanmış" bir vaziyette bulmuş, ABD'den beklediği yardımı uzunca bir süre alamadığı gibi Moskova'nın teklifini de değerlendirememiştir. Washington ise ilk başlarda Türkiye'nin Moskova'dan ekonomik yardım almasını ciddi bir olasılık olarak görmemiş, fakat bir süre sonra Türkiye'nin ekonomik çaresizliği nedeniyle bu yardıma sıcak bakabileceğinden, bunun ise başka ülkeleri de etkileyerek Moskova'dan yardım almaya sürükleyeceğinden endişe ederek talep ettiği yardımı DP'ye dört yılı aşkın bir sürenin sonunda yapmıştır. Bu noktada, DP'nin kayda değer bir siyasi manevra yaparak çaresizliğini avantaja çevirdiği, Washington'a yaşadığı ekonomik sorunlar karşısındaki duyarsızlığını sürdürmesi durumunda yüzünü Moskova'ya döneceğini (böyle davranmayacak olsa bile) hissettirerek ihtiyaç duyduğu yardımı almayı başardığı düşünülmektedir.

Siyasal ya da ekonomik boyutta Türkiye-ABD ilişkilerini ele alacak olan her akademik çalışma DP dönemine atıfta bulunmak durumundadır. Çünkü bu yıllardaki Türkiye-ABD ilişkileri her iki taraf açısından da bir tür test niteliği taşımaktadır. Ankara NATO'ya üyeliğin ABD'nin "cömert" ekonomik yardımlarıyla ödüllendirilmeyeceğini ve Türkiye'nin kendi imkânlarıyla, gerekirse daha yavaş ve daha uzun vadede kalkınmaya ağırlık vermek zorunda kalabileceğini DP döneminde anlamıştı. Buna ilaveten, Ankara ABD ile olan ortaklığın Türkiye'nin ekonomi ve uluslararası siyasetteki hareket kabiliyetini ciddi biçimde sınırladığını ve bunun sağlıklı olmadığını yine DP döneminde görmüştü. Washington ise Türkiye'nin Batı'nın ekonomik tekelinde kalmaktan memnun olmadığını ve ABD tarafından zor durumda bırakıldığı zaman "Moskova ile ilişkilerini geliştirme" kozunu oynayabileceğini görmüştü. Türkiye dış politikada Batı eksenli yaklaşımı 1964 yılındaki Kıbrıs çıkarmasını

engelleyen Johnson Mektubu nedeniyle terk ederek nispeten daha bağımsız bir dış politika vizyonunu DP döneminden birkaç yıl sonra elde etmiş olsa da (bknz: Oran, 2019), Washington'a bağımlılığın ve bağlılığın belli sınırları olması gerektiğini DP döneminde görmüştü. Yine altını çizmekte yarar vardır ki, DP bu dönemde ABD'den her istediğini alamadığı gibi ABD'ye her istediğini de vermemiş, Washington'un Türkiye'nin ekonomik sorunları karşısındaki duyarsızlığına bir tepki olarak IBRD'nin Türkiye misyonunu kapatmıştı.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Kitaplar

Abou-El-Fadl, R. (2019). *Foreign Policy as Nation Making: Turkey and Egypt in the Cold War*. Cambridge University Press.

Ahmad, F. (2007). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*. Hil Yayınları.

Akşin, S. (2008). *Kısa Türkiye Tarihi.* Türkiye İş Bankası.

Bezci, E. (2019). *Turkish Intelligence and the Cold War: The Turkish Secret Service, the US and the UK*. Bloomsbury Publishing.

Citino, N. J. (2017). *Envisioning the Arab future: Modernization in US-Arab Relations, 1945–1967*. Cambridge University Press.

Çakır, A. E. (2015). *The United States and Turkey's Path to Europe: Hands across the Table*. Routledge.

Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze).* İmge

Eroğul, Cem. (2009). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İmge.

Hale, W. (2000). *Turkish Foreign Policy, 1774-2000.* Frank Cass.

Lewis, B. (1961). *The Emergence of Modern Turkey*. Oxford University Press.

Orakçı, S. (2018). *Türkiye Afrika İlişkileri: Tarihi Süreç, Yaklaşımlar ve Beklentiler*. Pelikan Basım.

Oran, B. (Der.) (2019). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1*, İletişim

Vander Lippe, J. (2012). *Politics of Turkish Democracy, The: Ismet Inonu and the Formation of the Multi-Party System, 1938-1950*. State University of New York Press.

Zürcher, E. J. (2003). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Çev: Yasemin Saner Gönen). İletişim.

Kitap Bölümleri

Erhan, Ç. (2019). ABD ve NATO'yla ilişkiler. Oran, B. (Der.). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1*, İletişim, s.522-575.

Oran, B. (Der.) (2019). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1*, İletişim

Tellal, E. (2019). SSCB'yle ilişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1*, İletişim, s.499-521

Dergiden Makaleler

Akıncı, A., & Usta, S. (2016). Türkiye'de çok partili hayata geçiçte etkili olan dış faktörlerin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21*(1), 275-288.

Baytal, Y. (2007). Demokrat Parti dönemi ekonomi politikaları (1950-1957). *Atatürk Yolu Dergisi*, 10(40), 545-567.

Er, H. A., Korkut, F. ve Er, Ö. (2003). US Involvement in the development of design in the periphery: The case history of industrial design education in Turkey, 1950s-1970s. *Design Issues, 19*(2), 17-34.

Erhan, Ç. (2019). ABD ve NATO'yla ilişkiler. Oran, B. (Der.). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1*, İletişim, s.522-575.

Sungur, Z. (2016). Demokrat Parti döneminde (1950-1960) tarım politikaları ve etkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(14), 1-24.

Takım, A. (2012). Demokrat Parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 67*(2), 157-187.

Yorgancıoğlu, C. ve Kıralp, Ş. (2019). Turco-British relations, Cold War and reshaping the Middle East: Egypt, Greece and Cyprus (1954–1958). *Middle Eastern Studies, 55*(6), 914-931.

GAZETELER

Akşam, 19 Ocak 1954, Yabancı Sermaye, https://www.gastearsivi.com/gazete/aksam

Milliyet, 2 Ocak 1954, Türkiye'nin Pamuk İhracatı, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/

Milliyet, 4 Eylül 1952, Amerika'ya Sattığımız Krom Madeni. http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/

Milliyet, 6 Eylül 1952, Bir Yıllık İthalat, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/

Milliyet, 8 Şubat 1960, 1959'da 257 Milyon Liralık Tütün Satıldı, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/

New York Times, 21 Mart 1954. World Bank Staff Ousted by Turkey: Mission Closed by Premier Menderes in Bitter Clash over Economic Policies, https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/ref/membercenter/nytarchive.html

RESMİ GAZETE (Türkiye Cumhuriyeti)

Resmî Gazete, 23 Ocak 1954, Sayı: 8615, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv

Resmî Gazete, 16 Mart 1954, Sayı: 8659, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv

ÇEVRİMİÇİ ARŞİV KAYNAKLARI

CIA/Historical Collections, "Turkey as an Ally", 21 Şubat 1956, https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp79r01012a007500030001-7

CIA/Historical Collections, "Central Intelligence Bulletin", 23 Nisan 1955, https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp79t00975a002000140001-3

CIA/Historical Collections, "Current Intelligence Bulletin", 13 Nisan 1956, https://www.cia.gov/readingroom/document/02995598

CIA/Historical Collections, "Current Intelligence Bulletin", 1 Ağustos 1958, https://www.cia.gov/readingroom/document/03169405

CIA/Historical Collections, "Central Intelligence Bulletin", 10 Haziran 1958, https://www.cia.gov/readingroom/document/02993104

CIA/Historical Collections, “Central Intelligence Bulletin”, 19 Ocak 1959, https://www.cia.gov/readingroom/docs/CENTRAL%20INTELLIGENCE%20BULL%5B15787444%5D.pdf

CIA/Historical Collections, “National Intelligence Estimate”, 19 Temmuz 1960, https://www.cia.gov/readingroom/document/0005617860

FRUS, Telegram From the Department of the State to the Embassy in Turkey, 2 Temmuz1955,https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v24/d330

FRUS, Operations Coordinating Board Report: Operations Plan for Turkey, 19 Kasım 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d322

FRUS, National Intelligence Estimate: Prospects for Turkey, 30 Aralık 1958, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d324

UN, Review of Economic Conditions in the Middle East, March 1953, https://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_archive/searchable_archive/1952_WESS_MiddleEast.pdf

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: This paper focuses on the Turkish economy and Türkiye’s dependence on USA in the DP period (1950-1960). It attaches special importance to Ankara’s demands for economic aid and Washington’s refusal. Furthermore, this paper analyses domestic dynamics of Turkish economy as well as the foreign aid limitations caused by Türkiye’s accession to NATO. Nevertheless, the main goal of this paper is to shed light on the way Washington perceived the potential acceptance of Soviet aid by Ankara. This very point within the Ankara-Washington relations is hardly an over-studied topic. This paper aims to make a contribution to the literature by illuminating this very point, that is the way Washington perceived Türkiye’s possibility to use Soviet economic assistance.

Methodology: This paper conducted historical research via the document analysis method. It utilized UN documents and national archives, particularly the key US documents (CIA and State Department archives) that have been declassified and are accessible online. It utilised a qualitative methodology. In addition to the aforementioned documents, this paper also benefited newspapers (Milliyet, Akşam, Cumhuriyet and New York Times) and Turkish official gazettes dating back to the DP period.

Findings: In 1950's, Turkish economy was based overwhelmingly on agricultural production and Türkiye lacked industrial development. Türkiye was exporting cheap raw materials and agricultural goods and was importing expensive industrial products. The DP tried to liberalise the Turkish economy and accelerate industrial development. From 1950 to 1953, Türkiye recorded significant economic growth yet from 1954 to 1960 it suffered sharp economic deficiencies caused by a drought (1954) and lack of foreign currency. To overcome this problem, Ankara applied for the US aid amounting to $300 million. Nevertheless, Washington refused to provide Türkiye with the economic assistance it asked for. As Türkiye failed to re-stabilise its economy, the DP government asked for the US aid for repeated times and received negative responses. In 1956, Moscow offered Türkiye with economic assistance. As a NATO member, it was almost impossible for Türkiye to utilise the Soviet aid. Nonetheless, such probability was a card for Türkiye to play against USA to convince the latter to provide the first with economic assistance. In 1958, as the economic crisis in Türkiye sharpened, Washington was finally convinced that Ankara was likely to utilize Soviet aid and this could be followed by a significant number of countries in the region. Consequently, the West provided Ankara with the assistance it requested and asked the latter to devaluate its national currency.

Conclusion: Türkiye required military and economic aid for its development and security. It joined the Western camp to balance the Soviet threat directed against Turkish territory by utilizing the Western alliance. Nevertheless, the NATO membership limited Türkiye's capabilities. For instance, it could not utilize Soviet aid in 1950's. Furthermore, it failed to convince Washington for economic assistance. During the DP period, Ankara realised that its dependence and loyalty to USA were leading to serious problems. Furthermore, Washington was not all the times "ready" to provide Ankara with economic assistance. On the other hand, Washington realized that, despite all its anti-Communist ideological orientations, Türkiye could use the "Soviet card" as a form of "balance" against USA.